

دانشکده علوم ارتباطات

عنوان نشست: جایگاه و نقش روزنامه‌نگاری تحقیقی در حفظ محیط‌زیست
به همراه نقد، بررسی و اکران فیلم مستند «آزادی» - با موضوع شکار
غیرمجاز پرندگان مهاجر در فریدون‌کنار

شناسنامه نشست	
واحد برگزار کننده نشست:	دانشکده علوم ارتباطات
مسئول نشست:	دکتر زرین زردار (عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
تاریخ برگزاری نشست:	۱۳۹۵/۰۱/۳۱
اعضای هیأت علمی:	دکتر محمدمهدی فرقانی (رئیس دانشکده علوم ارتباطات و استاد روزنامه‌نگاری تحقیقی)؛ رضا فرهمند (مستندساز)
نمایندگان دستگاه‌های اجرایی مرتبط:	دکتر اسماعیل کهرم (مشاور رئیس سازمان حفاظت از محیط‌زیست)
مسئله محوری نشست:	بررسی زمینه‌های استفاده از روزنامه‌نگاری تحقیقی برای اهداف زیست‌محیطی
سازمان‌های هدف توصیه سیاستی:	سازمان حفاظت از محیط‌زیست، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، مؤسسات رسانه‌ای

سودجویی و منفعت‌طلبی انسان، عامل اصلی تخریب محیط‌زیست در بسیاری از موارد است. در این معنا، خطری که بخش زیادی از منابع طبیعی ما را تهدید می‌کند، از ناحیه افراد فرصت‌طلبی است که منافع عمومی را قربانی منافع کوتاه‌مدت خود می‌کنند و آنچه باعث می‌شود این افراد بتوانند در چنین مقیاسی به طبیعت آسیب وارد کنند، بی‌اعتنایی افکار عمومی به بحران در حال وقوع در حوزه محیط‌زیست است.

تولید محتوای رسانه‌ای در حوزه محیط‌زیست، با رویکرد انتقادی و به‌طور خاص، با تکیه بر اصول روزنامه‌نگاری تحقیقی می‌تواند تأثیر زیادی در اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی به جامعه و کمک به حل بحران مورد اشاره بکند، اما وجود مشکلات جدی در هر سه مرحله پیش از تولید، در حین تولید و پس از تولید محتوای رسانه‌ای، وجود دارد که می‌تواند کارکرد دیده‌بانی رسانه‌ها را مختل کند و به همین علت است که در حوزه محیط‌زیست، آثار اجتماعی و انتقادی زیادی تولید شده‌اند ولی تعداد آثاری که با رویکرد روزنامه‌نگاری تحقیقی به موضوع نگاه کنند، بسیار انگشت‌شمار است. این نشست به دنبال معرفی مستند آزادی در جایگاه یک نمونه موفق روزنامه‌نگاری، تحقیق و بررسی چالش‌های پیش روی روزنامه‌نگاری تحقیقی در حوزه محیط‌زیست و در نهایت ارائه راهکارهای اجرایی برای برون‌رفت از این چالش‌هاست.

این نشست سه هدف عمده را تعقیب می‌کند:

۱. برجسته‌سازی روزنامه‌نگاری تحقیقی به‌عنوان مسیری مناسب برای کاهش صدمات زیست‌محیطی ناشی از سودجویی یا ناآگاهی و کمک به توسعه پایدار برای سازمان حفاظت از محیط‌زیست؛

۲. ارائه الگویی موفق از روزنامه‌نگاری تحقیقی در حوزه محیط‌زیست با هدف تشویق دانشجویان روزنامه‌نگاری به دنبال کردن این حوزه و توجه دادن سازمان حفاظت از محیط‌زیست به قابلیت‌های بالقوه روزنامه‌نگاری تحقیقی در کمک به حل بحران‌های زیست‌محیطی؛

۳. بررسی مشکلات و موانع پیش روی روزنامه‌نگاری تحقیقی در حوزه محیط‌زیست با هدف ارائه راهکارها و راهبردهای اجرایی مؤثر.

چکیده مباحث صاحب‌نظران در نشست

اکران مستند «آزادی»

این مستند ۸۶ دقیقه‌ای، موضوع شکار غیرمجاز پرندگان مهاجر در تالاب بین‌المللی فریدون‌کنار را دنبال می‌کند و با ارائه تصویری همه‌جانبه از موضوع، تلاش می‌کند مسئله شکار غیرمجاز را با همه عوامل و زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن تشریح کند. مستند برای این کار، تمام کنشگرانی را که مستقیم یا غیرمستقیم با داستان شکار غیرمجاز مرتبط هستند، در فرایند ساخت اثر درگیر می‌کند و تلاش می‌کند موضوع را از زاویه دید همه آن‌ها بررسی کند. مستند آزادی علاوه بر اینکه عنوان بهترین فیلم مستند محیط‌زیست را در جشنواره سینما حقیقت در سال ۱۳۹۴ به‌دست آورد، نمونه شاخصی از روزنامه‌نگاری تحقیقی است که می‌تواند گفت‌وگو میان پژوهشگران ارتباطات، تولیدکنندگان محتوا و سازمان حفاظت محیط‌زیست را بر سر روزنامه‌نگاری تحقیقی شکل دهد.

ماهیت و الزامات روزنامه‌نگاری تحقیقی

مهم‌ترین ویژگی روزنامه‌نگاری تحقیقی، افشاگری، جست‌وجو و جلوگیری از پنهان‌کاری و فساد است. در تعریف موسع مفهوم روزنامه‌نگاری، همه تولیدات رسانه‌ای را که مبتنی بر تحقیقات افشاگرانه تولید شده‌اند، می‌توان ذیل عنوان روزنامه‌نگاری تحقیقی دسته‌بندی کرد و مستند آزادی به خاطر قالب اطلاعات - سرگرمی Infotainment آن واجد شرایط لازم برای برجسته‌سازی حوزه محیط‌زیست برای عموم است. برای تقویت روزنامه‌نگاری تحقیقی، لازم است ارتباط بیشتر تکنیسین‌های حرفه‌ای، تهیه‌کنندگان و کارگردانان با نهاد دانشگاه تقویت شود که این امر درنهایت، به تربیت روزنامه‌نگاران مستعد و ارتقای تولیدات رسانه‌ای در حوزه محیط‌زیست منجر خواهد شد.

روزنامه‌نگاری تحقیقی در حوزه محیط‌زیست، فرصتی برای توسعه پایدار است که برای به فعلیت رسیدن، نیازمند دو اقدام جدی در این حوزه است: اول تربیت روزنامه‌نگاران توانمند، حرفه‌ای و مجهز به دانش روز که در فرایند تعامل میان دانشگاه، تولیدکنندگان حرفه‌ای و سازمان‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی مرتبط با حوزه محیط‌زیست حاصل می‌شود و دوم

ایجاد و تقویت سازوکارهای حمایت قانونی از روزنامه‌نگاران تحقیقی در سازمان حفاظت از محیط‌زیست تا فضای مناسب برای فعالیت‌های افشاگرانه و ارتقای وضعیت زیست‌محیطی کشور از راه افزایش آگاهی عمومی فراهم شود.

ضرورت نگاه انسانی به موضوع محیط‌زیست

برای مقابله با بحران شکار غیرمجاز بیش از هر چیز، تقویت نگاه انسانی و محیط‌زیست گرایانه به رنجی که پرندگان مهاجر به‌خاطر شیوه‌های شکار و کشتار متداول متحمل می‌شوند، ضرورت دارد. با این رویکرد، مستند آزادی و به‌طور عام روزنامه‌نگاری افشاگرانه راهی برای طرح این موضوع در محضر افکار عمومی و مقابله با بحران است.

به علت فقدان چنین نگاهی است که تجربه سازمان محیط‌زیست را در مقابله با این بحران، ناموفق است. در فقدان چنین نگاه سازنده‌ای، منافع اقتصادی مافیای شکار پرندگان مهاجر و روابطی که حول این منافع اقتصادی شکل گرفته است، مانع از به ثمر رسیدن تلاش‌ها برای حفظ محیط‌زیست تالاب‌های بین‌المللی از جمله تالاب فریدون‌کنار می‌شود. در حقیقت، عملکرد سازمان حفاظت از محیط‌زیست، خود بخشی از بحران است که به خاطر محافظه‌کاری یا اشتراک منافع برخی از عناصر آن با شکارچیان در مقابل اتفاقی که در این تالاب رخ می‌دهد، سکوت اختیار و در برابر تلاش‌های روزنامه‌نگاران تحقیقی نیز مانع‌تراشی می‌کند. راه برون‌رفت از این وضعیت، ایجاد مسیرهای قانونی برای حمایت از روزنامه‌نگاری تحقیقی راه مؤثری برای مقابله با عملکرد سوء این سازمان خواهد بود.

چالش‌های پیش روی تولید مستند با رویکرد روزنامه‌نگاری تحقیقی در حوزه محیط‌زیست شرایط ساخت مستند، تأثیر زیادی بر کیفیت اثر و نیز تشویق برنامه‌سازان برای ورود به این عرصه دارد. در روزنامه‌نگاری تحقیقی رویه‌هایی که منجر به تولید می‌شود، اهمیت بسیار زیادی دارد؛ به این معنا که بخش زیادی از موفقیت اثر به چگونگی برقراری ارتباط با ذینفعان، عموم مردم و پیدا کردن زوایای مختلف داستان در خلال این روابط بستگی دارد و برخلاف انتظار، یکی از مهم‌ترین موانع مستندسازی در حوزه محیط‌زیست، خود سازمان محیط‌زیست است که با نگرانی و محافظه‌کاری بسیار راه را بر هر گونه ابتکار عمل و خلاقیت می‌بندد.

پیوند مستندسازان این عرصه با دانشگاه را فرصتی دوسویه است که هم سبب ارتقای کیفیت محتوای تولیدشده و هم بهبود کیفیت آموزش در دانشگاه شود و از این رهگذر، توجه عموم به مسائل زیست‌محیطی افزایش پیدا خواهد کرد؛ اما سازوکارهای حمایتی که برای روزنامه‌نگاران تحقیقی و به‌طور خاص مستندسازان در این عرصه وجود دارد، ناکافی و نامناسب‌اند. درحالی‌که تغییر نگاه به این حوزه از سوی نهادهایی چون سازمان حفاظت از محیط‌زیست را شرط لازم برای استفاده مطلوب از ظرفیت روزنامه‌نگاری تحقیقی در این عرصه است.

توصیه‌های سیاستی

۱. استفاده از ظرفیت رسانه‌ها و به‌طور خاص تولیدات مستند برای شکل‌دهی به افکار عمومی در حوزه محیط‌زیست:

هرچند ایده رسانه‌ها به‌عنوان نماینده افکار عمومی، ایده تازه‌ای نیست، اما در شرایط کنونی رشد مستندسازی به‌مثابه یک تولید حرفه‌ای مستقل که دارای مخاطبانی در مقیاس ملی و حتی جهانی است، می‌تواند این نقش نظارتی را با جدیت دنبال کند. در حوزه محیط‌زیست، چنین تولیداتی می‌توانند گفت‌وگوی عمومی در مورد بحران‌های زیست‌محیطی را شکل دهند و به تبع آن، بر روند سیاست‌گذاری‌ها و اجرای سیاست‌گذاری در حوزه محیط‌زیست اثر بگذارند؛ بنابراین اعضای این نشست، به سازمان حفاظت از محیط‌زیست توصیه کردند، ضمن حمایت از تولید محتوای رسانه‌ای مستقل مبتنی بر روزنامه‌نگاری تحقیقی در این حوزه، خود در برنامه‌های مشترکی که با نهادهای آموزشی برای فرهنگ‌سازی اجرا می‌کند، ترویج و تبلیغ این تولیدات را نیز در دستور کار قرار دهد تا بخش بیشتری از جامعه در معرض استفاده از این آثار قرار گیرند.

۲. گسترش آموزش روزنامه‌نگاری تحقیقی در حوزه محیط‌زیست

روزنامه‌نگاری تحقیقی، به‌مثابه شاخه‌ای از ارتباطات، می‌تواند به تحقق اهداف توسعه‌بخش در حوزه‌های مختلف کمک کند. علاوه بر این، روزنامه‌نگاری تحقیقی، می‌تواند با محافظه‌کاری و فساد موجود در دستگاه بوروکراتیک مقابله کند و با افشای لایه‌های پنهان حقیقت، فرصت را برای اقدام و عمل مؤثر، در اختیار کنشگران اجتماعی و فعالان محیط‌زیست قرار

دهد. روزنامه‌نگاری تحقیقی، در سال‌های اخیر، در حوزه اقتصاد و سیاست، دستاوردهای مهمی به همراه دارد و پدیده «ویکی لیکس» و «اسناد پاناما» که از روشن‌ترین مصداق‌های روزنامه‌نگاری تحقیقی در دنیا هستند، نشان می‌دهند که روزنامه‌نگاری همچنان قدرت خود را به مثابه اهرم مقابله با فساد و تأمین منافع عمومی حفظ کرده است.

بنابراین، شرکت‌کنندگان در این نشست پیشنهاد کردند، روزنامه‌نگاری تحقیقی در حوزه محیط‌زیست در دانشکده علوم ارتباطات علامه مورد توجه ویژه قرار گیرد و برای این منظور، برگزاری دوره‌های آموزش کوتاه و بلندمدت در دانشگاه برای تقویت پایه‌های این شاخه از روزنامه‌نگاری برای فعالان و روزنامه‌نگاران حوزه محیط‌زیست و کارشناسان روابط عمومی در سازمان حفاظت محیط‌زیست پیشنهاد شد.

۳. رفع موانع و محدودیت‌های روزنامه‌نگاری تحقیقی از طریق تدوین استانداردهای حرفه‌ای برای همکاری با روزنامه‌نگاران در سازمان حفاظت از محیط‌زیست

یکی از آسیب‌هایی که روزنامه‌نگاری تحقیقی در ایران با آن دست و پنجه نرم می‌کند، عدم تمایل سازمان‌ها و نهادهای دولتی به همکاری با روزنامه‌نگاران تحقیقی و سنگ‌اندازی در مسیر فعالیت آنان است. به نظر می‌رسد بخشی از این سنگ‌اندازی‌ها و مانع‌تراشی‌ها به علت تضاد منافی که وجود دارد، اجتناب‌ناپذیر باشد، ولی در صورتی که سازمان حفاظت از محیط‌زیست دست به تدوین استانداردهای حرفه‌ای و شیوه‌نامه مشخص برای همکاری با روزنامه‌نگاران و برنامه‌سازان بزند، روزنامه‌نگاران به حمایت‌های قانونی بیشتری برای انجام وظایف خود، دسترسی خواهند داشت و غلبه بر موانع و مشکلات خودساخته از سوی سازمان‌ها و نهادهای در معرض فعالیت افشاگرانه امکان‌پذیر خواهد بود.

۴. آگاه‌سازی افکار عمومی در زمینه وظایف، محدودیت‌ها و زمینه‌های فعالیت روزنامه‌نگاری تحقیقی در حوزه محیط‌زیست

یکی از مسیرهایی که از طریق آن، می‌توان بر مانع‌تراشی‌های سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با محیط‌زیست غلبه کرد، آگاه‌سازی افکار عمومی در خصوص روزنامه‌نگاری تحقیقی در حوزه محیط‌زیست است. نهادهایی نظیر سازمان صدا و سیما، جمهوری اسلامی

ایران، با ایجاد فرصت نمایش فیلم‌های مستند یا گفت‌وگوهایی که نقش این شاخه از روزنامه‌نگاری و قدرت سازنده آن در حفظ محیط‌زیست را تبیین می‌کنند، جایگاه این نوع از روزنامه‌نگاری را در اذهان عمومی تثبیت کنند و از این رهگذر، روابط نابرابر میان روزنامه‌نگاران و تخریب‌کنندگان محیط‌زیست به سمت توازن میل می‌کند. تنها در چنین شرایطی است که روزنامه‌نگاران تحقیقی در جایگاه نمایندگان افکار عمومی، می‌توانند از تخریب محیط‌زیست جلوگیری کنند.

۵. آموزش روزنامه‌نگاران تحقیقی در خصوص مسائل و دغدغه‌های زیست‌محیطی در بسیاری از موارد، ممکن است روزنامه‌نگاران به علت بی‌اطلاعی از ابعاد مختلف یک رویداد یا بحران زیست‌محیطی یا اطلاعات نادرست، نتوانند وظیفه خود را به شکل شایسته‌ای انجام دهند یا دچار اشتباهاتی شوند که در درازمدت اصل روزنامه‌نگاری تحقیقی را زیر سؤال ببرد و جامعه را از این نیروی نظارتی قدرتمند محروم کند. از همین روی، پیشنهاد می‌شود، روزنامه‌نگاران تحقیقی در حوزه محیط‌زیست - چه رسانه‌های مکتوب و چه رسانه‌های دیداری و شنیداری - در معرض آموزش‌های مداوم برای به روز نگه داشتن اطلاعات خود در مورد مسائل زیست‌محیطی کشور قرار گیرند تا از این رهگذر امکان استفاده حداکثری از پتانسیل روزنامه‌نگاری تحقیقی برای کاهش آسیب‌های وارد بر محیط‌زیست فراهم آید.

راهکارهای اجرایی

۱. حمایت معنوی از تولیدات رسانه‌ای حوزه محیط‌زیست - به‌طور خاص تولیدکنندگان مستقل - از سوی سازمان حفاظت از محیط‌زیست و دانشگاه: برای این منظور، دانشگاه می‌تواند پس از ارزیابی این آثار، اجازه استفاده از آرم دانشگاه را به‌مثابه حامی معنوی اثر، به تهیه‌کننده آن بدهد و در مقابل، آثار تولیدشده باکیفیت در دانشگاه اکران شوند.

۲. برگزاری جلسات نقد و بررسی آثار روزنامه‌نگاری تحقیقی در حوزه محیط‌زیست دانشگاه علامه می‌تواند آثار تولیدشده در حوزه محیط‌زیست، به‌ویژه روزنامه‌نگاری تحقیقی در حوزه محیط‌زیست را با حضور کارشناسان و اندیشمندان به بحث و بررسی بگذارد و

سازمان حفاظت محیط‌زیست در جایگاه ذینفع موضوع می‌تواند مشارکت علمی و مالی در این رویداد را بر عهده بگیرد.

۳. برگزاری دوره‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت آموزشی در حوزه روزنامه‌نگاری تحقیقی مهارت‌ها و تکنیک‌های روزنامه‌نگاری تحقیقی، در بسیاری از موارد، می‌تواند به روزنامه‌نگاران محیط‌زیست و حتی کارشناسان روابط عمومی ادارات حفاظت از محیط‌زیست کمک کند. دانشکده علوم ارتباطات دانشگاه علامه با توجه به سابقه فعالیت در این عرصه، می‌تواند در مرحله اول، با حمایت سازمان حفاظت از محیط‌زیست، کارگاه‌های روزنامه‌نگاری تحقیقی برای همه افراد فعال در عرصه رسانه‌ها و از جمله روزنامه‌نگاران محیط‌زیست و کارشناسان روابط عمومی‌ها و نیز تولیدکنندگان مستقل محتوای رسانه‌ای در این عرصه فراهم کند.

۴. تدوین دستورالعمل همکاری با تولیدکنندگان محتوای رسانه‌ای در سازمان حفاظت از محیط‌زیست

به نظر می‌رسد، بخش زیادی از مشکلاتی که تولیدکنندگان محتوای رسانه‌ای در رابطه خود با سازمان حفاظت از محیط‌زیست با آن روبه‌رو می‌شوند، مربوط به شفاف نبودن رویه‌های اداری و قانونی همکاری با روزنامه‌نگاران محیط‌زیست است؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود، سازمان حفاظت محیط‌زیست برای کاستن از موانع اداری تولید محتوا در گفت‌وگویی سه‌جانبه با حضور دانشگاهیان (حوزه‌های روزنامه‌نگاری، حقوق ارتباطات و علوم ارتباطات می‌توانند گزینه‌های مناسبی برای شرکت در این گفتگوها باشند)، حرفه‌ای‌ها (همه گروه‌ها و افرادی که در حوزه محیط‌زیست محتوای رسانه‌ای تولید کرده‌اند) و کارشناسان سازمان، شیوه‌نامه روشنی را برای این قبیل همکاری‌ها، با رویکرد تسهیل دسترسی و همکاری با تولیدکنندگان محتوا در حوزه محیط‌زیست تدوین کند.

۵. آگاه کردن افکار عمومی از رویه‌های ناسالم یا فرسایشی موجود

رسانه‌ای کردن رویه‌هایی که بر سر راه تولید محتوا در حوزه محیط‌زیست به‌عمد یا غیرعمد مانع‌تراشی می‌کنند، می‌تواند سبب آگاهی افکار عمومی و حذف تدریجی این موانع در درازمدت شود؛ بنابراین شرکت‌کنندگان در این نشست پیشنهاد کردند فرایندهای تولید

محتوا در این حوزه نیز همراه با اکران گسترده این آثار، به مخاطبان اطلاع‌رسانی شود که در این مسیر همکاری گسترده دانشگاهیان و روزنامه‌نگاران (در معنای عام کلمه) می‌توانند کمک زیادی به پیشبرد اهداف کند.

۶. برگزاری جلسات گفتوگوهای زیست‌محیطی در دانشگاه علامه طباطبائی
روزنامه‌نگاران و نیز دانشجویان ارتباطات به‌مثابه روزنامه‌نگاران بالقوه، باید در جریان رویدادها و اولویت‌های محیط‌زیست کشور قرار گیرند تا بتوانند درک درستی از آنچه در این حوزه اتفاق می‌افتد، داشته باشند. به همین علت، مناسب است در مقاطع زمانی مشخص، کارشناسان محیط‌زیست و مدیران ارشد این سازمان در جلسات گفت‌وگوی دانشجویی با حضور کارشناسان رسانه‌ای، روزنامه‌نگاران و دانشگاهیان حضور یابند و در مورد بحران‌ها یا رویدادهای زیست‌محیطی به بحث بپردازند.

۷. تعیین محیط‌زیست به‌عنوان اولویت پژوهشی در پایان‌نامه‌های دانشجویی
شرکت‌کنندگان در نشست پیشنهاد کردند حوزه ارتباطات محیط‌زیست به‌مثابه اولویت جامعه ایرانی، در اولویت تحقیقات دوره کارشناسی ارشد و دکترای ارتباطات دانشکده قرار گیرد تا موجبات سوق پیدا کردن دانشجویان مستعد و علاقه‌مند به حوزه محیط‌زیست فراهم آید.